

RYTPRŪSIŠKUMO VARIACIJOS: NUO MONOLITO IKI MOZAIKOS

TRABA, Robert. „*Wschodniopruskość*“. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Wyd. 3. niezm. Olsztyn: Wspólnota Kulturowa „Borussia”, 2007. 471 s.

Nijolė Strakauskaitė

Klaipėdos universitetas

Ne taip dažnai istoriko profesionalo mokslinė studija sulaukia trijų leidimų per pirmus dvejus jos gyvavimo „skaitymo rinkoje“ metus. Jau vien šis faktas skatina įdėmiau pažvelgti į aptariamą knygą turinį. Dėmesį patraukia ir knygos anotacija, glaustai sufokusuojanti viename termine – rytprūsiškumas (*wschodniopruskość*) – kompleksą sudėtingų regiono istorijos aspektų. Lietuvos skaitytojui, pripratintam prie Mažosios Lietuvos sąvokos jaukumo, tai skamba vis dar šiek tiek mistiškai, todėl neabejotinai bus pravartu susipažinti su kompleksinę požiūrį į regiono istoriją propaguojančio autoriaus mintimis.

R. Trabos studijos įvade imponuoja aiškiai suformuluoti darbo tikslai, kurių jis siekia gana didelės apimties, beveik 500 puslapių, knygoje: rytprūsiškosios tapatybės problema ir jos susiformavimui įtakos turėję, komplikavę ir galiausiai deformavę politiniai veiksniai. Šių veiksnių įtaka buvo itin svarbi, jų dinamika itin sparti būtent autoriaus pasirinktu analizei chronologiniu periodu: 1914–1933 m. Tie keli dešimtmečiai buvo egzistenciškai svarbūs Rytų Prūsijai: Pirmojo pasaulinio karo metu provincija buvo kelis mėnesius okupuota Rusijos armijos, 1920 m. virė plebiscitų aistros, provincija išgyveno atskirtumo nuo likusios Vokietijos komplikacijas. Logiškai pagrįsta ir galutinė chronologinė riba – 1933 m.: nacionalsocialistų įsigalėjimas Rytų Prūsijoje, anot autoriaus, lėmė greitą visuomeninio gyvenimo ideologizaciją su lemtingomis pasekmėmis rytprūsiškajai tapatybei.

Leidinio autorius intriguojančiai, kartais provokatyviai formuluoja svarbius tyrimo aspektus, kurie turi padėti išskleisti pagrindinę rytprūsiškos tapatybės diskurso temą: rytprūsiškos tapatybės konstravimas per 20 metų laikotarpį specifika – homogeninis ar heterogeninis rytprūsiškos tapatybės modelis egzistavo, kokie simboliai, kultūros artefaktai vaidino integruojantį, Rytų Prūsijos visuomenę „surišantį“ vaidmenį ir pan. Ieškodamas atsakymo į šiuos ir daugelį kitų originaliai formuluojamų klausimų, knygos autorius aiškiai apibrėžia dvi metodologinių gairių kryptis: *politinė kultūra* plačiąja prasme (politinių ritualų ir tautinių simbolių visuomeninė funkcija) ir *kultūros istorija* su kultūrinės atminties bei komunikacinės atminties poveikio santykiui su praeitimi dominančiomis (p. 14–17).

Jau skaitant šios knygos įvadą, imponuoja autoriaus gebėjimas rašyti apie sudėtingus procesus ir su jais susijusias kategorijas (pvz., rytprūsiškos tapatybės turinio problema) aiškiai, akcentuoti ir išryškinti įvairias kontroversijas (p. 19–20) bei paprastai ar net žaismingai charakterizuoti knygos struktūros esmę trimis trumpais klausimais: *kas?* (rytprūsiškos tapatybės realizuotojai – organizacijos, draugijos), *ka?* (rytprūsiškos tapatybės konceptualizacija ir apibrėžimai), *kaip?* (mechanizmai, tarnavę „rytprūsiškumo“, kaip naujos kultūrinės atminties dalies, formavimui ir stiprinimui).

Aptariamos knygos struktūrą sudaro įvadas, trys dalys ir pabaigos skyrius. Pirmoje dalyje autorius analizuoja esminių politikos veiksmų – karo, valstybės, politinių judėjimų, Bažnyčios – reikšmę regioninei bei tautinei tapatybei ir kolektyvinei tapatybei svarbių visuomeninių organizacijų (*Unsere Heimat*), taip pat švietimo ir jaunimo organizacijų vaidmenį. Antroji knygos dalis skirta „rytprūsiškumo“ sąvokos ir turinio esmės paieškoms, pasitelkiant įvairius problemos aspektus – filosofinius, literatūrinius, švietimo, įtraukiant į šią konstrukciją sąvoką „kiti“ (socialdemokratai, lenkai, lietuvininkai). Kiek detaliau pažvelgsime tik į vieną iš šios dalies skyrių, kuris skirtas tradicinės klišės – Rytų Prūsijos kaip „vokiškumo bastiono Rytuose“ – tyrimui, įtraukiant į šios struktūros analizę netradicinius aspektus: gamtinį kraštovaizdį ir tapatybę, „Rytų vokiečio“ prototipą ir pan. R. Traba ne tik nurodo svarbiausias publikacijas „rytprūsiškumo“ tema, būdingus stereotipus, pateikdamas gausių pavyzdžių, bet kartu išryškina panoraminį ideologinių priemonių vaizdą su charakteringais tiriamojo laikotarpio akcentais (1931 m. paminėta 700-ąjį Rytų Prūsijos jubiliejų). Šios temos novatoriškai interpretuojamose išvadose autorius reziūuoja, jog „Rytų Prūsijos – vokiško bastiono“ sąvoka buvo siejama su atitinkamais simboliais ir vertybėmis: ypatingos istorinės misijos filosofija, gamtinio landšafto ypatumais, „vokišku“ kultūrinio kraštovaizdžio pobūdžiu, „prisikėlimu iš griuvėsių“ – kultūrinės pažangos simboliu, vokiška civilizacijos/modernizacijos pažangos išraiška; „Rytų vokiečio“ (*Ostdeutsche Mensch*), tvirto, jaučiančio sąsają su gamta, samprata (p. 194–195). Čia pat autorius pagrįstai akcentuoja du itin svarbius momentus „rytprūsiškumo“ sampratoje: karą ir priešą. Būtent šis agresyvaus militarizmo simbolis Rytų Prūsijos kontekste labiausiai paplitęs viešojoje nuomonėje. Tai yra ne tik ryškiausia Rytų Prūsijos charakteristika, taikoma R. Trabos tiriamam laikotarpiui, bet ir apskritai Rytų Prūsijos istorijai, o šią tendenciją reflektuojančių ar net hiperbolizuojančių pavyzdžių nestinga ir lietuvių istorinėje literatūroje¹. Be jokios abejonės, būtent XX a. 3-iajame dešimtmetyje dėl vadinamojo „lenkų koridoriaus“ problemos, kai Rytų Prūsija neteko žemyninės sąsajos su likusia Vokietija, viešojoje erdvėje buvo eskaluojamas jos „agresyvumo“ sindromas, vartojant atitinkamus epitetus – „vokiška dvasia“, „rytprūsiška sala“, „pasienis“ (*Grenzland*), „Vakarų pasaulio riba“, „vokiškumo bastionas Rytuose“ ir t. t. R. Traba nuodugniai aptaria šių ideologinių konstrukcijų kilmės priežastis ir pagrindinius jų „transliuotojus“ (periodiniai regiono leidiniai, žymiausi istorikai – Franzas Lüdtkė (Franz Lüdtkė) ir Walteris Harichas (Walter Harich)). Autorius šiame kontekste išskiria Karaliaučiaus universiteto mokslininkų vaidmenį, akcentuodamas ryškiają to meto tendenciją – susidomėjimą „Rytų tyrimais“ (Hansas Rothfelsas (Hans Rothfels)), bet kartu pabrėždamas, jog pagrindinis istorikų dėmesys buvo sutelktas į viduramžių tematiką, ypač Vokiečių ordino istorijos laikotarpį. R. Traba pagrįstai pabrėžia ideologizuotos istorijos variacijų svarbą to laiko populiariojoje istorinėje literatūroje, ypač skirtoje jaunimui, taip pat archeologijos pasiekimų panaudojimą pangermanizmo intencijoms į Rytus nuo Elbės pagrįsti (Karaliaučiaus universitete šioms tendencijoms atstovavo Maxas Ebertas (Max Ebert)).

Aptariamojo skyriaus pabaigoje R. Traba koncentruotai išryškina ne tik tradicinę literatūrinę Rytų Prūsijos, kaip charakteringos *Heimatliteratur* (Tėviškės literatūra) dalies, kurios centrinė ašis, anot Huberto Orłowskio (Hubert Orłowski), buvo „anticivilizacinė perspektyva, kaip nesusitaikymo su modernizacijos procesais rezultatas“, traktuotę, bet ir platesnį šios problemos spektrą, susijusį su spauda ar vietos valdžia. Visais atvejais išryškėjo dvejopas „civilizacijos“ sampratos vartojimas: jos tautinė išraiška – vokiečių misija, tarnavusi progresui (Vokiečių ordinas, Albrechtas Ho-

¹ JUOZAITIS, A. *Karalių miestas be karalių*. Klaipėda, 2006.

henzollernas, Friedrichas Didysis ir t. t.) ir turėjusi tiesioginę įtaką „rytprūsiškajam“ vokiškumui bei XIX–XX a. civilizacijai – bloga, betautė, bedieviška, grasinanti katastrofa ne tik „rytprūsiškumui“ ir vokiečiams apskritai, bet ir kone pasaulio pagrindams.

Knygos pabaigoje R. Traba pateikia esminę išvadą apie „rytprūsiškumo“ sampratą, t. y. apie dvejopą „rytprūsiškumo“ pobūdį – „monolitini“ ir „mozaikini“, pabrėždamas, jog šie aspektai ideologine prasme jokiu būdu nesudaro dviejų skirtingų modelių. Abu minėti aspektai buvo susiję su *Heimatideologie* (Tėviškės ideologija) kiek skirtinga interpretacija: pirmu (monolitiniu) atveju rytprūsiška Tėviškė asocijavosi su vokiškumo bastionu Rytuose ir buvo aiškiai politiškai angažuota (konservatyvi tautinė srovė). Antrąjį aspektą (mozaikini) reprezentavo liberali tautinė srovė (iš dalies katalikai), kurioje labiau dominavo ne ideologinė praeities mitologizacija, bet racionali realybės interpretacija, besiremianti kraštovaizdžio išaukštinimu, „atsikūrimo iš griuvėsių“ motyvacija ir netgi šiek tiek apčiuopiamu daugiakultūriškumu. Vis dėlto itin plati mokyklų programų, jaunimo organizacijų, spaudos analizė leidžia autoriui teigti, jog dominavo „monolitinio rytprūsiškumo“ tendencija.

Neabejotinai įdomus konstatavimas, jog „rytprūsiškumas“ ideologinės programos prasme liko už kairiųjų, taip pat lenkų ir lietuvių tautinių mažumų interesų lauko (p. 388). „Lietuviškumo aspektas“ aptariamąsios knygos kontekste plačiau paliestas antrosios dalies pabaigoje (p. 166–180), remiantis Wilhelmo Storostos-Vydūno asmenybe tarsi indikatoriumi „rytprūsiškumo“ problemos analizei sąsajoje su lietuvininkų etnine grupe. Tokį pasirinkimą autorius logiškai argumentuoja, todėl galime tik pridurti, jog to periodo lietuviškos spaudos (pvz., „Naujojo Tilžės keleivio“) analizė galėjo suteikti daugiau kolorito esminei tendencijai išryškinti: lietuvių tautinės mažumos Rytų Prūsijoje siekis ginti savo kalbą ir tradicijas kirtosi su „monolitinio rytprūsiškumo“ ideologija, bet rasdavo šiokią tokią nišą „mozaikinio rytprūsiškumo“ kontekste.

Pabaigoje norėtusi pabrėžti, jog recenzento misija – aptarti didelės apimties studiją – sudėtinga. Kita vertus, recenzuojamos knygos autorius maksimaliai palengvina šį uždavinį išryškindamas polemikos vertus klausimus ir aspektus, vengdamas bet kokio kategoriškumo ir puikiu knygos stiliumi įtraukdamas į „permanentinį skaitymo procesą“, nepaisant iš pirmo žvilgsnio gąsdinančios knygos apimties. Todėl R. Trabos studijos vertimas į lietuvių kalbą neabejotinai sudomintų ne tik akademinę visuomenę, bet ir kur kas platesnį skaitytojų būrį.